

**ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

АНІЩУК АНТОНІНА МИКОЛАЇВНА

УДК 373.2.016

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ
МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ РІЗНОЇ
СТАТІ**

13.00.08 – дошкільна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ -2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Кононко Олена Леонтіївна,
Інститут проблем виховання АПН України,
заступник директора з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Гавриш Наталія Василівна,
Луганський національний університет імені Тараса
Шевченка, завідувач кафедри дошкільної та
початкової освіти;

кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник

Гончаренко Алла Миколаївна,
Інститут проблем виховання АПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
дошкільного виховання.

Захист відбудеться «27» січня 2009 р. о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, 8-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна буде ознайомитися в науковій частині Інституту проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розісланий «25» грудня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Масол

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі суспільного розвитку особливого значення набуває проблема формування особистості з високим рівнем духовності й культури, здатної вільно й відповідально визначати свою позицію серед інших, гнучко реагувати на зміни в навколишній дійсності, конструктивно на неї впливати. Сучасній державі потрібні люди творчі, самостійні, спроможні виражати свою індивідуальність, проявляти свої здібності, нахили, інтереси, бажання, ставлення; здатні до особистісного самовираження, реалізації власних сутнісних сил, вербалізації свого ціннісного ставлення до довкілля та самих себе.

Оскільки саме дошкільний вік є періодом первісного становлення особистості, закладання базису її культури, формування вміння виражати мовленнєвими конструктами свої життєві враження й ціннісне ставлення до оточуючого світу та власного „Я”, особливої значущості набуває вивчення витоків цих процесів в ранньому онтогенезі. Важливою особливістю компетентнісної парадигми дошкільної освіти є зміщення акцентів із дорослого як носія вимог, приписувача дій і авторитетного експерта стосовно дитини як активного суб'єкта життєдіяльності. Дитиноцентризм передбачає оптимізацію навчально-виховного процесу в напрямі посилення уваги до потреб, інтересів, можливостей зростаючої особистості.

Особистісне самовираження є процесом розгортання дошкільником своєї активної життєдіяльності, індивідуальної форми свого соціального буття. На зміст і динаміку цього процесу суттєво впливають віково-статеві особливості та стиль спілкування суб'єктів взаємодії в системі „дитина-дорослий”. Остання слугує моделлю для мовленнєвого самовираження дошкільника, становлення його в якості мовленнєвої особистості.

Проблема мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку в науковій літературі розглядається в контексті нейрофізіологічних механізмів організації мовленнєвих функцій у хлопчиків і дівчаток (В. Єрмеєва, Т. Лоскутова, А. Ольшаннікова, Є. Фатьянова, Т. Хризман); інтелектуально-психологічних відмінностей дітей різної статі (В. Васютинський, Ю. Приходько, Т. Титаренко, Н. Чепелева,); комунікативно-мовленнєвого розвитку (Л. Айдарова, О. Запорожець, Л. Калмикова, І. Луценко, Т. Піроженко, А. Рuzська); розвитку мовленнєвотворчої діяльності (Е. Белкіна, Н. Ветлугіна, Н. Гавриш); статевої диференціації і міжособистісних взаємин у ранньому онтогенезі (В. Абраменкова, А. Арушанова, С. Ахунджанова, Т. Говорун, Я. Коломинський, О. Кононко, М. Лісіна, Т. Репіна, Є. Суботський); методики мовленнєвого розвитку дітей (А. Богуш, М. Вашуленко, Л. Виготський, Л. Калмикова, Е. Короткова, О. Ушакова, О. Хорошковська, А. Шахнарович); становлення та розвитку мовленнєвої особистості (А. Гончаренко).

Як засвідчують фахівці, сьогодні педагоги приділяють основну увагу мовленнєвому розвитку дитини у сенсі оволодіння нею мовними навичками: фонетичними, лексичними, граматичними, орфоепічними, стилістичними.

Водночас процесу формування мовленнєвого спілкування, вмінно адекватно й доречно користуватися мовою не приділяється належної уваги. Наслідком цього є несвідоме ставлення дошкільників до мовленнєвого висловлювання, невміння аналізувати процес мовленнєвої діяльності, нездатність свідомо користуватися мовою як засобом спілкування (С. Ладивір). Актуальним залишається завдання створення умов, які б забезпечували дитині старшого дошкільного віку вільне мовленнєве самовираження. Це визначило правомірність і доцільність вибору нами теми дослідження „*Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі*”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: Наукове дослідження здійснювалось у відповідності до змісту основних положень Базового компонента дошкільної освіти в Україні, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя “*Удосконалення професійної підготовки фахівця дошкільного навчального закладу*”. Тема узгоджена і затверджена рішенням із координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (Протокол № 9 від 23.11. 2004 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов та створеної моделі оптимізації мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі у ДНЗ.

Гіпотеза дослідження: ефективність процесу мовленнєвого самовираження 5-6 річних дітей різної статі підвищиться за умов: освоєння дітьми життєвосмислових мовленнєвих конструктів; заохочення і підтримка педагогом конструктивних форм мовленнєвого самовираження дошкільників; впровадження гендерного підходу до мовленнєвого виховання дошкільників; вдосконалення мовленнєвої культури педагогів і батьків; поетапної перебудови взаємодії педагога з дітьми на засадах особистісно орієнтованого підходу до мовленнєвого розвитку дошкільників.

Необхідність досягнення мети і перевірки гіпотези зумовила вирішення таких **завдань:**

1. Теоретично обґрунтувати феноменологію мовленнєвого самовираження в дошкільному дитинстві.

2. Визначити критерії та встановити типологію мовленнєвого самовираження старших дошкільників через життєвосмислові мовленнєві конструкти.

3. З'ясувати роль статевої належності в характері мовленнєвої діяльності 5-6 річних досліджуваних.

4. Дослідити вплив мовленнєвої культури педагогів і батьків на типи мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.

5. Розробити та запровадити у практику модель оптимізації процесу мовленнєвого самовираження досліджуваних на засадах особистісно-орієнтованого підходу.

Об'єкт дослідження: процес оптимізації мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.

Предмет дослідження: комплекс педагогічних умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження старших дошкільників різної статі в умовах дошкільного навчального закладу.

Теоретичну основу дослідження становлять: ідеї особистісно орієнтованого підходу до виховання особистості в ранньому онтогенезі (О. Запорожець, О. Кононко); положення психолого-педагогічної науки щодо самовираження як особистісного феномену (К. Абульханова-Славська, Р. Бернс, І. Зимня, І. Єрмаков, А. Петровський, С. Рубінштейн, Л. Сохань,); концептуальні засади мовленнєвого розвитку дитини в системі дошкільної освіти (А. Богуш, М. Вашуленко, А. Гончаренко, Т. Піроженко, О.Ушакова); наукове положення про дитину як активного суб'єкта предметно-практичної, пізнавальної і комунікативної діяльності (М. Лісіна, В. Слободчиков); теорії розвитку творчої особистості в ранньому онтогенезі (Л. Виготський, Н. Гавриш, В. Сухомлинський, К. Ушинський).

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів:** *теоретичні:* аналіз, порівняння, систематизація і узагальнення даних на основі вивчення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної теорії та лінгводидактики уможливили аргументоване обґрунтування змісту і структури „мовленнєвого самовираження”, визначення поняттєвого апарату і концептуальних засад, критеріїв і показників, комплексу педагогічних умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників; *емпіричні:* спостереження, бесіда, анкетування, педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) дали змогу визначити типологію мовленнєвого самовираження дошкільників, роль дорослих і однолітків у становленні особливостей мовленнєвої діяльності досліджуваних, з'ясувати специфіку мовленнєвих конструктів хлопчиків і дівчаток; розробити методику формування мовленнєвого самовираження дошкільників; *математично-статистичні* забезпечили достовірність інтерпретації отриманих результатів.

Дослідно-експериментальна база. Дослідження здійснювалось протягом 2003-2006 р.р. на базі дошкільних навчальних закладів № 17, № 12, м. Ніжина, № 8 м. Прилуки, № 1 „Веселка” м. Ічні. Дослідженням було охоплено 200 дітей 5-6 – ти років, 75 вихователів, 230 батьків.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що *вперше* здійснено цілісний підхід до мовленнєвого самовираження дошкільника як особистісного феномену; обґрунтовано комплекс педагогічних умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження; розроблено модель формування, спрямовану на виховання дітей різних віково-статевих груп як мовленнєвих особистостей; *уточнено* зміст і структуру провідних категорій „мовленнєве самовираження”, „мовленнєвий конструкт”; *визначено* критерії, показники та розроблено типологію мовленнєвого самовираження досліджуваних 5-6-ти років; *удосконалено* форми і методи роботи педагога в означеному напрямі; *подальшого розвитку* набули положення щодо

використання гендерного підходу у вихованні мовленнєвої особистості в дошкільному віці.

Практична значущість результатів дослідження визначається розробкою методики вивчення і формування оптимальної для старшого дошкільного віку моделі мовленнєвої взаємодії в одно- та різностатевому угрупованні; системи вправ, ігор, ігрових мовленнєвих ситуацій, спрямованих на створення розвивального середовища для мовленнєвого самовираження дошкільників. Результати дослідження можуть широко застосовуватися у дошкільних закладах із метою оптимізації процесу мовленнєвого самовираження, виховання мовленнєвої культури дошкільників. Матеріали дослідження можуть бути використані у процесі викладання курсу з дошкільної лінгводидактики, в контексті дошкільної педагогіки й інших дисциплін, які вивчають розвиток особистості в ранньому онтогенезі.

Результати дослідження впроваджено в практику роботи дошкільних навчальних закладів: № 17, № 12, м. Ніжина (довідка про впровадження № 01-09/343 від 12.03.08), № 8 м. Прилуки (довідка № 246 від 25.09.08), ДНЗ „Барвінок” смт Ладан Прилуцького району (довідка № 5 від 10.04.08), № 1 „Веселка” м. Ічні (довідка № 7 від 25.03.08); шляхом лекційно-семінарської роботи зі студентами спеціальності „Дошкільне виховання; практична психологія” НДУ ім. М.Гоголя (довідка № 4 від 12.03.08) та педагогами дошкільних навчальних закладів м. Ніжина на науково-теоретичних та проблемних семінарах (довідка 01-09/343 від 12.03.08).

Апробація результатів: матеріали дослідження апробувались у процесі участі автора в міжнародних наукових конференціях – „Інновації у вищій школі”(м. Ніжин, 21–22 вересня 2004 р.), „Вища дошкільна освіта в Україні: становлення, розвиток, сучасний стан і перспективи (до 100-річчя заснування Фребелівського жіночого інституту)” (м. Київ, 29–30 березня 2007 р.), „Інновації у вищій освіті” (м. Ніжин, 24–25 жовтня 2007 р.); всеукраїнських – „Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді” (м. Київ, 30 листопада – 1 грудня 2005 р.), „Формування національних та загальнолюдських цінностей на заняттях історії та суспільних дисциплін” (Ніжин, 28-29 жовтня 2005 р.), „Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання особистості” (м. Київ, 25–26 жовтня 2006 р.), „Професіоналізм педагогічних кадрів дошкільної освіти: сучасні підходи, концепції, досвід” (м. Ніжин, 23–24 листопада 2006 р.), „Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді” (м. Ніжин, 14–16 листопада 2007 р.); звітних наукових конференціях викладачів НДУ імені Миколи Гоголя (2005–2007 р.р.). Обговорення матеріалів дисертаційного дослідження здійснювалось на розширеному засіданні кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, а також у ході проведення науково-теоретичних і практичних семінарів для вихователів дошкільних закладів м. Ніжина, шляхом публікації наукових робіт, у яких відображено основні теоретичні та практичні положення дисертації.

Публікації. Зміст і результати дисертаційного дослідження відображено у 10 одноосібних публікаціях: з них 8 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічують 312 найменувань. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 258 сторінок. З них 176 сторінок основного тексту, 45 сторінок додатків, 28 сторінок назв опрацьованих джерел. Робота містить 2 рисунка, 2 діаграми, 20 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичну значущість, подано відомості про апробацію і впровадження основних наукових положень.

У *першому розділі* – „**Теоретико-методичні підходи до розв'язання проблеми мовленнєвого самовираження особистості**” здійснено аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, викладено основні теоретичні положення щодо сутності поняття „самовираження особистості”, визначено вікові особливості вказаного процесу, кваліфіковано мовлення як особистісний феномен, виділено і науково обґрунтовано категорію „мовленнєве самовираження дошкільників”, проаналізовано специфіку феномену в ранньому онтогенезі, визначено критерії та показники, на основі яких фіксували рівень розвитку мовленнєвого самовираження.

На підставі проведеного аналізу досліджень К. Абульханової-Славської, Л. Ази, А. Арсенєва, Р. Бернса, І. Беха, В. Бойка, М. Горлача, П. Гуревича, І. Кона, О. Кононко, І. Надольного, А. Ребера, Л. Середюк, Д. Фельдштейна та ін. подано порівняльний аналіз тлумачення понять „самовираження”, „особистісне самовираження”, показано існування тісного взаємозв'язку між самовираженням і домаганнями визнання, самостведженням, самовизначенням, самореалізацією, самоактуалізацією, самопрезентацією особистості.

Аналіз наукових досліджень засвідчив наявність різних підходів до визначення змісту поняття „самовираження”. К. Абульханова-Славська під самовираженням розуміє спосіб, яким людина реалізує себе як особистість у діяльності, спілкуванні, вирішенні життєвих проблем. На думку П. Гуревича, самовираження фіксує зростаюче прагнення особистості до творчого саморозкриття. А. Ребер, І. Надольний термін „самовираження” кваліфікують як відображення зовні внутрішніх почуттів (потреб, інтересів, мотивів, намірів тощо) людини. За даними фахівців, потреба у самовираженні реалізується прагненням особистості продемонструвати іншим свою індивідуальність і бажаннями відстояти і захистити свою сутність, обраний стиль життя, систему ставлень до дійсності (В. Бойко).

Теоретичні положення К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, І. Кона, О. Леонтєва, В. Мухіної, В. М'ясищева, С. Пантілеєва, С. Рубінштейна, В. Століна, С. Тищенко, І. Чеснокової щодо категорій „ставлення”, „ставлення особистості до себе”, „емоційно-ціннісне ставлення” дали змогу обґрунтувати та позначити різновиди форм активного ставлення особистості до різних сторін життя в процесі розкриття свого внутрішнього світу.

У розділі проаналізовано поняття „впевненість у собі”, „довіра до себе”, „прийняття себе”, виділені вітчизняними (І. Антоненко, Т. Скрипкін, В. Столін, О. Євстифєєв та ін.) і зарубіжними науковцями (К. Роджерс, В. Ромека та ін.). Визначено, що вони є вагомими аспектами самовираження, в процесі яких реалізуються потреби особистості у розкритті свого потенціалу, природних можливостей, прояві своєрідності, розкритті сутності свого „Я” для інших та самого себе.

Узагальнення ідей провідних психологів, педагогів, лінгвістів (Л. Виготський, О. Леонтєв, В. Сухомлинський, В. Волошинов, Т. Піроженко, І. Зимня, М. Бахтін, М. Львов та ін.) щодо суспільної природи мови як засобу спілкування, єдності мови й мислення, свідомості й діяльності, слугували науковим підґрунтям для виділення мовлення як особистісного феномену й обґрунтування поняття „мовленнєве самовираження”. Під *мовленнєвим самовираженням* ми розуміємо вміння дошкільників за допомогою мовленнєвих засобів та форм заявити про себе; виразити свої думки, почуття, бажання, ставлення; оцінити ставлення до себе та інших; проявити індивідуальність, творчу активність, інтонаційну виразність.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що на етапі дошкільного дитинства мовлення як засіб самовираження розглядали такі науковці: Л. Березовська, А. Гончаренко, І. Зимня, Л. Калмикова, Т. Піроженко, А. Проколієнко, Д. Фельдштейн та ін. Учені вважають, що розвиток процесу самовираження пов'язаний з виникненням ряду новоутворень, зокрема, з системою „Я”. Згідно з їхніми положеннями, використання займенника „Я” засвідчує перехід дитини від уявлень про себе до думки про себе, вираження цієї думки за допомогою слова. Процес мовленнєвого самовираження дошкільника перебуває в прямій залежності від розвитку самосвідомості, сформованості емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших (О. Кононко).

Встановлено, що емоційна спрямованість мовлення сприяє тому, що дошкільник не просто розуміє і уявляє собі певні явища та події, але й переживає їх, переводить на мову почуттів, прагне втілити цю емоційну й образну побудову в зовнішню словесну форму, реалізувати її (Л. Виготський, Р. Пік, Д. Еглі). Дослідження особливостей розвитку емоцій і почуттів засвідчують здатність старших дошкільників до співпереживання, співчуття, розуміння емоційного стану іншого (В. Котирло, О. Кульчицька, Я. Неверович, А. Проколієнко). У дисертації уточнено, що у старшому дошкільному віці з'являється рефлексія, що уможливорює усвідомлення дошкільником впливу своїх слів на почуття іншої людини, передбачення її

реакцій. Рефлексивні риси є проявом ціннісного ставлення дитини до самої себе, за своїм змістом виступають внутрішніми індивідуально-вибірковими ставленнями, які набули об'єктивного значення й суб'єктивного смислу (О. Кононко).

Дослідженнями (Т. Піроженко, Л. Калмикової, О. Леонтьєва, С. Кулачківської) встановлено, що комунікативно-мовленнєвий розвиток об'єктивує ряд суттєвих якостей, зв'язків і ознак, які уможливають самовираження дошкільника у всіх, пов'язаних із комунікацією, видах діяльності – предметно-практичній, ігровій, пізнавальній. Саме гра, на думку фахівців, актуалізує мовленнєву активність дітей, створює сприятливі умови для творчості й самовияву особистістю свого внутрішнього світу (О. Запорожець, В. Захарченко, Н. Луцан). Одним з ефективних засобів самовираження дітей дошкільного віку виступає мовленнєвотворча діяльність, завдяки якій дитина самостверджується (Н. Гавриш).

Результати аналізу психолого-педагогічної та лінгвістичної літератури з даної проблеми засвідчили, що проблемі мовлення на етапі дошкільного дитинства присвячено чимало наукових досліджень, однак і досі не склалася струнка система опанування і застосування дошкільнятами рідної мови як засобу самовираження в комунікативній діяльності. Фактично відсутні роботи, в яких теоретично й емпірично обґрунтовано феномен „мовленнєве самовираження дошкільників”, не розроблено типології мовленнєвого самовираження в дошкільному віці, яка б допомогла педагогові реалізувати системний підхід до виховання особистості, створити умови, сприятливі для становлення мовленнєвої особистості у дошкільному навчальному закладі. Це й обумовило програму проведення наступного етапу дослідження, спрямованого на аналіз особливостей мовленнєвого самовираження в ранньому онтогенезі, розкриття змісту, форм і засобів розгортання цього процесу в дошкільному дитинстві, встановлення впливу віково-статевих модифікацій та умов виховання на характер мовленнєвого самовираження особистості.

У другому розділі – „Експериментальне вивчення процесу мовленнєвого самовираження дошкільників” описано методику констатувального етапу дослідження, виділено компоненти, критерії та показники, визначено типологію, встановлено віково-статеві модифікації мовленнєвого самовираження дошкільників, обґрунтовано комплекс педагогічних умов, проаналізовано результати експериментальної роботи.

Для виділення стану сформованості у дошкільників мовленнєвого самовираження було виділено компоненти: *когнітивний* (знання норм і вимог до культури мовленнєвого самовираження, усвідомлення наслідків соціально неприйнятних форм), *емоційно-ціннісний* (наділення різних моделей мовленнєвого самовираження відповідними значеннями й особистісними смислами), *поведінковий* (стабільність прояву у спілкуванні з іншими соціально схвалюваних і прийнятних форм мовленнєвого самовираження). *Критеріями* виступили: прагнення заявити про себе іншим; уміння виявити індивідуальність; здатність у соціально прийнятній формі відстояти своє

право на мовленнєве самовираження. *Показниками* слугували: сформованість потреби, усвідомлення мотиву, прагнення до визнання, сталість прояву мовленнєвого самовираження; уміння виразити себе, сформулювати узагальнене судження про себе, диференціювати основні почуття; оформлення мовленнєвого конструкта, використання соціально прийнятних мовленнєвих форм, побудова висловлювання з урахуванням можливих реакцій людей.

У перебігу дослідження використано комплекс методів: індивідуальні бесіди з дошкільниками, спостереження за їхньою мовленнєвою діяльністю в різних сферах життєдіяльності, анкетування батьків та вихователів, метод математичної статистики. Методикою передбачено два блоки завдань: в межах першого вивчалися особливості мовленнєвого самовираження досліджуваних старшого дошкільного віку; в межах другого – особливості впливу на їх мовленнєве самовираження педагогів та батьків.

В ході констатувального експерименту мовленнєве самовираження дошкільників вивчалось у різних видах діяльності: комунікативній (презентація себе іншому; обмін думками, враженнями; висвітлення бажань і намірів; вияв уваги, співчуття, співпереживання; вираження товариських почуттів; вживання приємних (образливих) слів); предметно-практичній (вербалізація практичних дій; вираження переживання успіху-неуспіху; прояв творчості; вияв радості, захоплення; реакції на суперечки); ігровій (вживання слів-звернень; вираження почуттів і ставлень, емоційних станів: турботи, чуйності, переживання, захоплення, задоволення, незадоволення; прояви елементів творчості; використання лексики дорослого оточення).

На основі виділених критеріїв, їх показників і компонентів було визначено 4 типи мовленнєвого самовираження дошкільників: конструктивний, деструктивний, суперечливий, невизначений.

Дошкільники, віднесені до *конструктивного* типу характеризуються збалансованою й відносно стійкою потребою виразити себе у взаєминах з іншими, умінням презентувати свої хороші якості, досягнення, вчинки; порівнювати їх з іншими, виявляти по відношенню до них своє ставлення. Дошкільники гармонійно поєднують зміст висловлення та його мовленнєве оформлення; легко знаходять у своєму активному словнику адекватні слова та вирази, володіють базовими моральними поняттями, диференціюють основні почуття; виявляють творчість, використовують емоційно забарвлені мовленнєві конструкти; володіють засобами інтонаційної виразності, здатністю у соціально прийнятній формі відстояти і захистити свої інтереси; усвідомлюють вплив своїх слів на інших людей, будують висловлювання з урахуванням можливих реакцій оточуючих. Таких дітей 10 %.

У досліджуваних з *суперечливим* типом потреба виразити своє „Я” дає про себе знати час-від-часу, залежить від заохочення дорослих, а зміст і форма мовленнєвого самовираження – від конкретної ситуації. Дошкільники володіють уявленням про зміст висловлюваного, але не завжди користується відповідними словами для його вираження. За умови надання дорослим пояснення чи підказки вони адекватно співвідносять почуте зі своїм

життєвим досвідом, знаходять у своєму словнику потрібні слова та вирази. Діти схильні до вибіркового ставлення, у спільній діяльності керуються власним емоційним ставленням до ровесників. Частково володіють засобами інтонаційної виразності; доступність та адекватність висловлювання часто порушується через невміння співвіднести змістові характеристики свого ставлення до докільця з його мовленнєвим оформленням. Недостатньо розвинена здатність творчо підбирати слова. Самостверджуються у соціально прийнятній формі, проте не завжди здатні відстояти своє право на мовленнєве самовираження та усвідомити вплив своїх слів на інших. Група нараховує 33 % досліджуваних 5-6 років.

Представники *деструктивного типу* мовленнєвого самовираження характеризується сформованою потребою заявити про себе за відсутності адекватних способів її реалізації. Дошкільники вирізняються конфліктним, егоїстичним, демонстративним характером поведінки, хвалькуватістю, зазнайством, авторитарністю. Зміст і форма мовленнєвого висловлювання змінюються залежно від умов організації діяльності, настрою. Володіють базовими поняттями, але в більшості випадків мовленнєве оформлення не відповідає змісту висловлюваної думки; засобами інтонаційної виразності, проте не регулюють силу голосу і темп мовлення, що часто продукує крик. Мовлення емоційно напружене, егоцентричне, відсутня культура мовленнєвого висловлювання, дошкільники вдаються до грубих, образливих слів; практично відсутні елементи творчості, вживаються готові мовленнєві штампи. Часто вступають у суперечки заради відстоювання свого права на самовираження. Самостверджуються у соціально неприйнятній, різкій, агресивній, демонстративній формі висловлювання. Кількість таких дітей – 37 %.

Дошкільники, віднесені до *невизначеного типу* характеризуються низькою виразністю мовленнєвого самовираження, майже не розвинутою потребою заявити про себе, обмеженим активним словником; діти не володіють базовими поняттями, відчують труднощі у вербалізації своїх почуттів. У цих дошкільників відсутня власна думка, вони без вагань погоджуються з думкою інших, уникають будь-яких ситуацій, де потрібно визначитися, заявити про себе. Не вміють порівнювати себе з іншими, індиферентно ставляться до оцінних суджень дорослих і однолітків, практично не реагують на них. Мовленнєві висловлювання незмістовні, непослідовні, інтонаційно невиразні, надміру лаконічні, схематичні. Не володіють культурою мовленнєвого висловлювання, відсутні прояви творчості у виборі мовленнєвих засобів, уміння відстояти право на самовираження. Форма мовленнєвого самовираження примітивна, відсутнє усвідомлення впливу своїх слів на інших. Кількісний склад групи – 20 %.

Встановлено, що стать дитини впливає на зміст, форму, засоби її мовленнєвого самовираження. Конструктивний тип притаманний 2 % хлопчиків та 8 % дівчаток; суперечливий – 13 % хлопчиків, 20 % дівчаток; деструктивний – 23 % хлопчиків, 14% дівчаток; невизначений – 12 % хлопчиків, 8 % дівчаток. Мовленнєве самовираження хлопчиків має

практичний характер, вживання приємних слів обмежене, але справедливе по відношенню до інших; часто використовують неприємні слова. Мовленнєве самовираження дівчаток характеризується активним застосуванням емоційно-забарвлених мовленнєвих конструктів; зменшувально-пестливих форм; виявленням емоційного ставлення до інших; вони вдаються до особистісного вибіркового звернення, яке залежить від ставлення до співрозмовника; використовують неприємні слова іншого характеру (не стільки брутальні, скільки образливі).

Зміст і форма мовленнєвого самовираження хлопчиків і дівчаток залежать від угруповання, в якому перебуває дитина. В одностатевому угрупованні мовленнєве самовираження характеризується контекстом, в якому виражаються спільні інтереси, у різностатевому – дошкільники використовують мовленнєві еталони дорослого докільця.

Низький відсоток дошкільників, які володіють конструктивним типом мовленнєвого самовираження засвідчує несформованість у дітей сталої потреби заявити про себе. Основними чинниками, які провокують такий стан речей, є недостатня увага з боку дорослих у сім'ї та ДНЗ, негативний вплив інших дітей, засобів масової інформації, несприятливе мовленнєве середовище. На основі проведеного анкетування дорослих і відповідей дітей на запитання бесіди з'ясовано, що 26 % батьків досліджуваних недостатньо уваги приділяють мовленнєвому вихованню, не аналізують причини негативного мовленнєвого самовираження своїх дітей. Встановлено, що тільки 17 % батьків приділяють належну увагу мовленнєвому розвитку дошкільників, демонструють їм мовленнєві еталони. Виявлено залежність розвитку словника дитини вказаного віку від мовленнєвого спілкування з рідними: якщо мовлення батьків характеризується багатим лексичним словником, наявністю емоційно-забарвлених мовленнєвих конструктів, відсутністю образливих слів, то і мовлення їхніх дітей характеризується такими особливостями. І навпаки, байдуже ставлення до мовленнєвого розвитку дитини, бідний активний словник батьків продукують у дітей нерозвинену потребу в реалізації свого "Я", нездатність виражати своє ставлення засобами мовлення. Встановлено, що саме емоційний компонент найбільше спрацьовує у мовленнєвому самовираженні дошкільників і батьків. За допомогою мовленнєвих конструктів, забарвлених приємними (неприємними) відчуттями, відповідною інтонацією вони виражають свої почуття.

Дослідження показало, що вживання вихователями доступної, зрозумілої, грамотної, образної, емоційно-забарвленої лексики з використанням правильної інтонації розвиває у дитини здатності сприймати й розуміти інших, висловлювати певні почуття, бажання, наміри, своє ставлення до оточуючих, стимулює дитину до мовленнєвого самовираження, сприяє формуванню мовленнєвої особистості. Вияв вихователем грубості, нестриманості, агресивності у спілкуванні з дошкільниками призводить до аналогічних форм дитячих висловлювань.

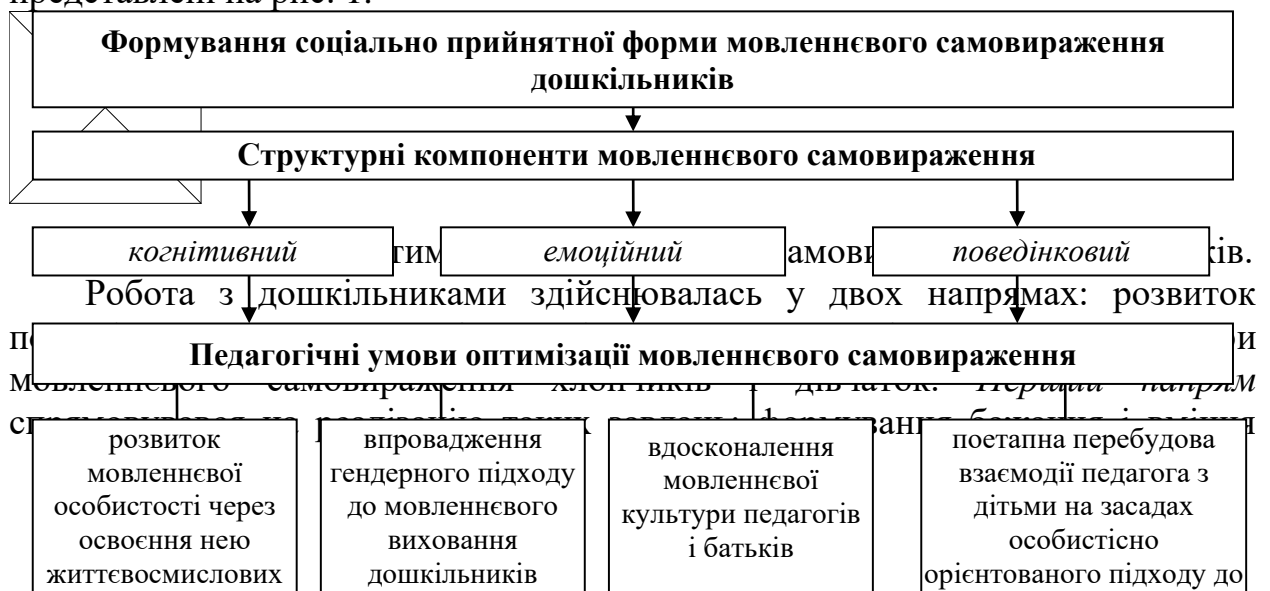
Результати констатувального етапу дослідження дали підстави оцінити процес мовленнєвого самовираження старших дошкільників як такий, що потребує уваги з боку дорослих.

У *третьому розділі* – „**Створення моделі оптимізації мовленнєвого самовираження дошкільників**” обґрунтовано і розроблено комплексну модель організації життєдіяльності дітей 5-6 років, яка включає методи та засоби ефективного розвитку в них потреби у соціально схвалюваних формах мовленнєвого самовираження; представлено перебіг формування експерименту та результати апробації моделі у процесі дослідної роботи; здійснено аналіз отриманих експериментальних даних.

Враховуючи дані констатувального етапу дослідження, нами було виділено комплекс педагогічних умов та розроблено методичку формування експерименту. Створення розвивального середовища для становлення мовленнєвої особистості передбачає забезпечення комплексу таких педагогічних умов: розвиток мовленнєвої особистості через освоєння нею життєвотислсвих мовленнєвих конструктів; впровадження гендерного підходу до мовленнєвого виховання дошкільників; вдосконалення мовленнєвої культури педагогів і батьків; поетапна перебудова взаємодії педагога з дітьми на засадах особистісно орієнтованого підходу до мовленнєвого розвитку дошкільників.

Мета формування експерименту полягала у забезпеченні умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників, формування мовленнєвої особистості. Методика включала систему експериментальних матеріалів, частину яких розроблено автором (підбір сюжетів для розповідання про байдуже і чуйне ставлення, вплив негативних слів, мовленнєві вправи, організація мовленнєвих ситуацій, сюжетно-рольові ігри, тематика батьківських зборів тощо), решту запозичено в інших авторів і адаптовано до завдань нашого дослідження (ігри та вправи на збагачення активного словника, педагогічний тренінг (Т. Піроженко), вправи на виховання мовленнєвої культури, розігрування діалогів (А. Гончаренко), вправи на формування позитивного образу-Я (О. Кононко, М. Чистякова, О. Колесникова та ін.).

У ході дослідження розроблено модель формування мовленнєвого самовираження дошкільників. Змістові характеристики, етапи її розвитку представлені на рис. 1.

виразити своє „Я” за допомогою мовленнєвих засобів; збалансування знання і форми вираження; виховання емоційно-ціннісного ставлення до себе й інших; формування адекватної самооцінки; вміння презентувати себе оточуючим. Провідними методами і прийомами виступали: розповіді педагогів, розігрування мовленнєвих ситуацій, ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри, ігрові вправи, завдання, спрямовані на виховання позитивного самостварення. Завданнями *другого напрямку* були: збагатити мовлення хлопчиків приємними, лагідними словами; вправляти хлопчиків і дівчаток в умінні утримуватися від грубих слів; гармонізувати вислови представників обох статей повноцінними мовленнєвими конструктами; навчати відповідальному використанню мовленнєвих засобів. Ефективним засобом реалізації даного напрямку були народні казки, мовленнєві ігри та вправи.

Кожний з означених напрямів формувального експерименту складався з двох блоків виховної роботи. *Перший блок* передбачав виховну роботу з усіма дітьми експериментальної групи; *другий* – диференційовані завдання, розраховані на представників кожного типу сформованості мовленнєвого самовираження. Основна увага приділялась представникам двох типів – деструктивного та невизначеного.

На формувальному етапі активізувалася мовленнєва діяльність педагогів і батьків, їм надавалася можливість виразити, вербалізувати свої думки, почуття, ставлення доступно для розуміння дитини. З цією метою використано семінари-практикуми, педагогічні тренінги, моделювання мовленнєвих ситуацій. Дорослі вправлялися в умінні вислуховувати, чути, адекватно реагувати, утримуватись від небажаних форм мовленнєвого самовираження.

Контрольний зріз дозволив визначити ефективність розробленої нами методики виховання, перевірити наукову гіпотезу. Порівняльний аналіз типів мовленнєвого самовираження дошкільників на констатувальному і контрольному етапах подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз типів мовленнєвого самовираження дошкільників на констатувальному і контрольному етапах

Типи мовленнєвого самовираження	Кількісний розподіл за ознакою статі (%)											
	Констатувальний етап						Контрольний етап					
	Заг.		Хлопчики		Дівчатка		Заг.		Хлопчики		Дівчатка	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
конструктивний	10	12	2	5	8	7	36	16	15	6	21	10
суперечливий	33	38	13	14	20	24	29	40	11	16	18	24
деструктивний	37	32	23	20	14	12	27	30	19	20	8	10
невизначений	20	18	12	10	8	8	8	14	6	10	2	4

Наслідком виховної роботи в експериментальній групі є суттєве (на 26 %) збільшення кількості дошкільників конструктивного типу мовленнєвого самовираження; водночас зменшення на 4 %, віднесених до суперечливого типу, на 10 % – до деструктивного, на 12 % – до невизначеного. Відповідно у контрольній групі зафіксовано незначне

зростання кількісних показників у представників конструктивного та суперечливого типів (відповідно на 4 % на 2 %), у деструктивного та невизначеного – зменшення (на 2 % на 4 %). Зростання відсотку дошкільників конструктивного типу ЕГ відбулося завдяки оптимізації процесу мовленнєвого самовираження суперечливого типу. Відсоток дошкільників суперечливого типу, як ЕГ, так і КГ залишився майже без змін. Той факт, що і після формувального експерименту 27 % дошкільників ЕГ та 30 % – КГ деструктивного, 8 % представників ЕГ та 14 % КГ невизначеного типів мовленнєвого самовираження не вийшли за межу низьких стандартів якості мовленнєвого самовираження, засвідчує консерватизм сформованих установок, необхідність подальшої роботи в означених напрямках.

Підтверджено, що дівчатка переважають хлопчиків у вживанні конструктивних форм мовленнєвого самовираження (21 % дівчаток, 15 % хлопчиків). Така тенденція спостерігається і в дошкільників з суперечливим типом мовленнєвого самовираження (18 % дівчаток, 11 % хлопчиків). А деструктивний (19 % хлопчиків, 8 % дівчаток) та невизначений (6 % хлопчиків, 2 % дівчаток) типи мовленнєвого самовираження переважають у хлопчиків, оскільки вони більшою мірою надають перевагу деструктивним формам мовленнєвого самовираження.

Важливим показником позитивних зрушень було зростання батьківської уваги до мовленнєвого розвитку дитини. У більшості представників сімей (62 %) зафіксовано намагання контролювати своє мовлення у присутності дітей, утримуватися від вживання образливих слів, стимулювати свою дитину до мовленнєвої взаємодії. Біля 30 % батьків стверджують, що стали прислухатися до думки дитини, не нав'язуючи їй свого бачення.

Для підтвердження значущості динаміки мовленнєвого самовираження дошкільників було використано алгоритм розрахунку χ^2 – критерію, який визначали шляхом порівняння відсоткових показників за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{k=1}^m \frac{(V_k - P_k)^2}{P_k}$$

Підставивши відповідні значення, ми отримали 41,02.

Таким чином, $\chi^2_{\text{експер}} = 41,02$, тоді як $\chi^2_{\text{табл}} = 11,34$ при заданій імовірності допустимої помилки, рівної 0,01. Виходячи з того, що $\chi^2_{\text{експер}} > \chi^2_{\text{табл}} = 41,02 > 11,34$, слід констатувати, що значення показників до і після формувального експерименту статистично достовірно відрізняються, тоді як у КГ відповідні значення не є статистично достовірними. Це слугує доказом ефективності й педагогічної доцільності запровадженої у навчально-виховний процес ДНЗ моделі формування мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що висунуту у дослідженні гіпотезу доведено, основні висновки, сформульовані в ньому, підтвержені. Це дає підстави зробити висновок про результативність здобутих теоретико-експериментальних даних.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної літератури з проблеми мовленнєвого самовираження засвідчив, що у працях сучасних учених значну увагу приділено означеному питанню. Водночас зафіксовано відсутність праць, які теоретично й емпірично обґрунтовують змістово-структурні характеристики мовленнєвого самовираження дошкільників, пропонують типологію мовленнєвого самовираження в дошкільному віці.

2. Вивчення наукових джерел дало змогу уточнити зміст і структуру поняття „мовленнєве самовираження”, яке визначається як вміння дошкільників за допомогою мовленнєвих засобів і форм заявити про себе; виразити свої думки, наміри, бажання, ставлення; оцінити ставлення до себе та інших; проявити індивідуальність, творчу активність та інтонаційну виразність. Основними структурними компонентами мовленнєвого самовираження дошкільників є когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий. Засобом самовираження виступає „мовленнєвий конструкт” (слова, словосполучення, речення).

3. На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії та показники сформованості у дошкільників мовленнєвого самовираження: прагнення заявити про себе іншим (сформованість потреби; усвідомлення мотиву; прагнення до визнання; сталість прояву мовленнєвого самовираження); уміння виявити індивідуальність (уміння виразити себе; сформулювати узагальнене судження про себе; диференціювати основні почуття); здатність у соціально прийнятній формі відстояти своє право на мовленнєве самовираження (оформлення мовленнєвого конструкта; використання соціально прийнятних мовленнєвих форм; побудова висловлювання з урахуванням можливих реакцій людей).

4. За розробленими критеріями визначено 4 типи мовленнєвого самовираження дошкільників: *конструктивний, суперечливий, деструктивний, невизначений*. Встановлено, що конструктивним типом мовленнєвого самовираження володіють тільки 10 % дошкільників (2 % хлопчиків, 8 % дівчаток), суперечливим – 33 % (13 % хлопчиків, 20 % дівчаток); деструктивним – 37 % (23 % хлопчиків, 14 % дівчаток), невизначеним – 20 % (12 % хлопчиків, 8 % дівчаток). Аналіз причин низького відсотку конструктивного типу мовленнєвого самовираження дошкільників актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до виховання мовленнєвої особистості, доцільність використання методів, прийомів і засобів, які сприяють формуванню у дитини прагнення заявити про себе, уміння виразити свою індивідуальність засобами мовлення, організаційно-методичного забезпечення вказаного напрямку роботи.

5. Встановлено, що статева належність впливає на зміст, форми, засоби мовленнєвого самовираження дошкільників. Мовленнєве самовираження хлопчиків носить практичний характер, а дівчаток – емоційний; хлопчики

вживають приємні слова більш справедливо по відношенню до інших, дівчатка вдаються до особистісного вибіркового звернення, яке залежить від ставлення до співрозмовника; у використанні мовленнєвих конструктив хлопчики рідше вдаються до лагідних, привітних слів, ніж дівчатка, частіше використовують брутальні слова; дівчатка використовують неприємні слова іншого характеру (не стільки брутальні, скільки образливі). З'ясовано, що на мовленнєве самовираження хлопчиків і дівчаток впливає угруповання в якому перебуває дитина. В одностатевому угрупованні мовленнєве самовираження забарвлене інтересом дошкільників даної статі; у різностатевому – підпорядковане мовленнєвим еталонам дорослих чи умовам конкретних ситуацій.

6. З'ясовано, що освоєння дітьми життєвосмислових мовленнєвих конструктив здійснюється завдяки наслідуванню мовлення авторитетних дорослих, збагаченню власного життєвого досвіду, розширенню контактів з однолітками. Зафіксовано існування залежності розвитку словника дитини від мовленнєвого спілкування з рідними. Встановлено, якщо дорослі проявляють інтерес до мовленнєвого розвитку дитини, особистим прикладом демонструють позитивні зразки мовленнєвих еталонів, то і дошкільники характеризуються конструктивними формами мовленнєвого самовираження. І навпаки, байдуже ставлення батьків до мовленнєвого розвитку дитини, продукує у неї нерозвинену потребу в реалізації свого „Я”, нездатність виражати своє ставлення засобами мовлення (*невизначений, суперечливий* тип). Батьки, діти яких володіють *деструктивним* типом мовленнєвого самовираження, характеризуються емоційною неврівноваженістю, що призводить до вживання ними неприємних, образливих слів, соціально неприйнятних форм висловлювань. Дослідження показало, що вихователі завжди вживали приємні звернення по відношенню до дітей *конструктивного* типу мовленнєвого самовираження, частково – *суперечливого і деструктивного*, залежно від якісного виконання певного доручення та їх зовнішнього вигляду, дошкільники *невизначеного* типу в більшості випадків були обділені в отриманні приємних звернень з боку вихователів.

7. Виділено і науково обґрунтовано комплекс педагогічних умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників: розвиток мовленнєвої особистості через освоєння нею життєвосмислових мовленнєвих конструктив; впровадження гендерного підходу до мовленнєвого виховання дошкільників; вдосконалення мовленнєвої культури педагогів і батьків; поетапна перебудова взаємодії педагога з дітьми на засадах особистісно орієнтованого підходу до мовленнєвого розвитку дошкільників. Їх гармонійне поєднання забезпечує зовнішні й внутрішні умови мовленнєвого розвитку дитини. Розроблено модель формування мовленнєвого самовираження старших дошкільників. Доведено, що доцільними методами формування мовленнєвого самовираження є: розповідь педагога, читання й обговорення художніх творів, складання і переказування дітьми розповідей, розігрування мовленнєвих ситуацій, сюжетно-рольових ігор, виконання

мовленнєвих вправ і завдань.

8. Проведене дослідження засвідчило ефективність і продуктивність комплексу педагогічних умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження старших дошкільників різної статі. Результатом є позитивні кількісні та якісні зміни у типах сформованості мовленнєвого самовираження дошкільників: Встановлено, що кількість дітей з *конструктивним* типом мовленнєвого самовираження в ЕГ збільшилась з 10 % до 36 %. Кількість дітей із *суперечливим* типом зменшилась з 33 % до 29 %; із *деструктивним* типом – з 37 % до 27 %, *невизначеним* – з 20 % до 8 %. У контрольній групі відбулись незначні зміни: дітей з *конструктивним* типом стало 16 % (у порівнянні з 12 % на початок експерименту), із *суперечливим* типом відповідно 40 %, у порівнянні з 38 %. Дещо зменшилась кількість дітей з *деструктивним* типом з 32 % до 30 % та *невизначеним* типом – з 18 % до 14 %.

Збереження відсотку *деструктивного та невизначеного* типу мовленнєвого самовираження дошкільників засвідчує консерватизм сформованих установок, необхідність подальшої роботи в означених напрямках.

Викладені у дослідженні результати не розглядаються як вичерпні, такі, що повністю вирішують проблему мовленнєвого самовираження дошкільників. Перспективними залишаються такі аспекти проблеми, як вивчення особливостей мовленнєвого самовираження дошкільників на більш ранніх етапах розвитку дитини (молодший, середній вік); специфіки мовленнєвого самовираження, виходячи з індивідуальних особливостей дітей; зв'язку проблеми мовленнєвого самовираження з іншими проблемами розвитку дитини (розвиток здібностей, розумовий розвиток та ін.).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Методичний посібник:

1. Аніщук А. М. Оптимізація мовленнєвого самовираження старших дошкільників: метод. посіб. / Аніщук А. М. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 63 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Аніщук А. М. Мовленнєва компетентність як складова професійної підготовки фахівців дошкільного виховання / Аніщук А. М. // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2004. – № 4. – С. 62–65.

3. Аніщук А. М. Особливості мовленнєвого самовираження дошкільників / А. М. Аніщук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2005. – Вип. 8. – кн. 2. – С. 204–207.

4. Аніщук А. М. Статеві особливості мовленнєвого самовираження старших дошкільників / Аніщук А. М. // Наукові записки Ніжинського держ.

ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2006. – № 4. – С. 30–34.

5. Аніщук А. М. Характеристика типів мовленнєвого самовираження старших дошкільників / А. М. Аніщук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб.наук.пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2006. – Вип. 9.– С. 261–270.

6. Аніщук А. М. Особистісне самовираження дошкільників як педагогічна проблема / Аніщук А. М. // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2007. – № 1. – С. 36–39.

7. Аніщук А. М. Підготовка майбутніх вихователів до формування мовленнєвої особистості дошкільника / Аніщук А. М. // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2007. – № 4. – С. 74–76.

8. Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників / Антоніна Аніщук // Молодь і ринок. – 2008. – № 7/8 (42/43). – С. 144–148.

9. Аніщук А. М. Оптимізація мовленнєвого самовираження старших дошкільників / Антоніна Аніщук // Дошкільне виховання. – 2008. – № 10. – С. 3–5.

Інші публікації:

10. Аніщук А. М. Формування здорової особистості в нових соціокультурних умовах / Аніщук А. М. // Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / за ред. А.І. Конончук. – Ніжин, 2007. – С. 3–5.

АНОТАЦІЇ

Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності: 13.00.08 – дошкільна педагогіка. – Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2008.

У дисертації досліджувалась проблема мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі. Доведено актуальність визначеної проблеми через обґрунтування нових суспільних вимог до дошкільної освіти.

Автором з'ясовано стан розробки досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці, обґрунтовано феноменологію мовленнєвого самовираження в дошкільному дитинстві, визначено компоненти, критерії з їх показниками, типологію мовленнєвого самовираження дошкільників.

Обґрунтовано і розроблено комплексну модель навчально-виховного процесу, яка включає методи та засоби ефективного формування та розвитку у дошкільників потреби у мовленнєвому самовираженні. Змодельовано комплекс педагогічних умов оптимізації даного процесу в умовах

комунікації. Експериментально доведено, що обґрунтований комплекс педагогічних умов сприяє оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.

Ключові слова: комплекс педагогічних умов, оптимізація, процес мовленнєвого самовираження, дошкільники різної статі, особистісне самовираження, мовленнєва особистість, мовленнєвий конструкт, творче мовленнєве самовираження, емоційно-ціннісне ставлення.

Анищук А. Н. Педагогические условия оптимизации процесса речевого самовыражения дошкольников разного пола. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.08 – дошкольная педагогика. – Институт проблем воспитания АПН Украины. – Киев, 2008.

В диссертации исследуется проблема речевого самовыражения старших дошкольников в процессе жизнедеятельности. На основании теоретического анализа проблемы исследования в работе раскрыта философская и социально-психологическая сущность личностного самовыражения, определена речь как основной способ самовыражения. Установлена логическая взаимосвязь понятий „речь”, „речевая деятельность”, „речевая ситуация”, „речевая культура”, „языковая личность”, а также уточнена и научно обоснована сущность понятия „речевое самовыражения”; проанализированы особенности речевого самовыражения в дошкольном возрасте. В диссертации выделены компоненты, определены критерии, охарактеризированы их показатели, на основании которых выявлена типология речевого самовыражения старших дошкольников. Установлено, что пол ребенка влияет на содержание, форму и способы речевого самовыражения.

В процессе исследования определены и обоснованы педагогические условия оптимизации процесса речевого самовыражения дошкольников разного пола, сущность которых заключается в создании развивающей среды для становления речевой личности; внедрении гендерного подхода к речевому воспитанию дошкольников; совершенствовании речевой культуры педагогов и родителей; поэтапной перестройке деятельности педагога на основании личностно-ориентированного подхода к речевому развитию дошкольников. Выделены педагогические условия, послужившие основой для разработки методики формирующего эксперимента.

На формирующем этапе эксперимента была разработана комплексная модель формирования у дошкольников речевого самовыражения, включающая два направления: развитие у дошкольников потребности в речевом самовыражении; формирование культуры речевого самовыражения мальчиков и девочек. Каждое направление включает два блока заданий для проведения воспитательной работы – общие и дифференцированные. Основное внимание было направлено на представителей двух проблемных групп (деструктивный, неопределенный типы). В работе с детьми применялись коллективные и индивидуальные формы работы.

Результаты экспериментальной работы подтвердили эффективность предложенных педагогических условий оптимизации процесса речевого самовыражения дошкольников. Реализация разработанной методики способствовала позитивной динамике количественных и качественных показателей типологии речевого самовыражения дошкольников разного пола. Количество детей с конструктивным типом речевого самовыражения в экспериментальной группе увеличилось с 10 % до 36 %, соответственно снизилось с неопределенным типом – с 20 % до 8 %. Снизилось количество детей с противоречивым типом (с 33 % до 29 %) и деструктивным (с 37 % до 27 %).

Основные результаты исследования могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе дошкольных учебных заведений; при чтении курса лекций и проведении семинарских занятий по дошкольной лингводидактике, в контексте дошкольной педагогики и других учебных дисциплин, изучающих личность в раннем онтогенезе. Разработанные и апробированные в ходе научно-исследовательской работы эмпирические данные и полученные результаты и выводы могут быть использованы как научно-методические рекомендации для воспитателей, родителей, студентов педагогических вузов.

Ключевые слова: комплекс педагогических условий, оптимизация, процесс речевого самовыражения, дошкольники разного пола, личностное самовыражение, языковая личность, речевой конструкт, творческое речевое самовыражения, эмоционально-ценностное отношение.

Anishchuk A.M. Pedagogical Conditions of Optimization of the Process of Speech Self-expression of Pre-school Age Children of Different Sexes. – Handwriting.

Age Children applying for a Degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.08 – Pre – school Pedagogics.-Institute of Problems of Education of Ukrainian APS. – Kyiv, 2008.

The problem of speech self – expression of pre – school age children of different sexes was considered. The vitality of the defined problem was proved through substantiation of the new social demands to pre – school education.

The condition of the problem elaboration in the home and foreign science was revealed by the author; phenomenology of speech self – expression in pre – school age was substantiated; the components, criteria with their indicators/, typology of speech self – expression of pre – school age children were defined.

The complex model of teaching and educational process including methods and means of effective formation and development of pre – school age children’s need in speech self – expression was substantiated. The complex of pedagogical conditions of optimization of this process in the conditions of communication was modeled. It was proved experimentally that the substantiated complex off pedagogical conditions promoted the optimization of the process of speech self – expression of pre – school age children of different sexes.

Key words: complex of pedagogical conditions, optimization , the process of speech self – expression, pre – school age children of different sexes, personal self

– expression, speech personality, speech culture, speech – activity, speech action, speech situation, speech behavior, speech construct, creative speech self - expression, emotional and value attitude.